

Újabb segítség kiejtésünk ápolásához

**Elekfi László–Wacha Imre: Az értelmes beszéd hangzása – Mondatfonetika, Kitekin-
téssel a szövegfonetikára.** Szemimpex Kiadó, 2003, 1–453. o.

Köznyelvünk írott változatát, annak használatát többféle és számos alapozó mű, tanulmány, cikk rögzíti, a beszélt változatnak azonban mindmáig nem volt, *egészében* még ma sincs kézikönyve. Ha kérdezik, milyen a beszélt köznyelv, azt szoktuk válaszolni, ahogy a közszolgálati rádióban a hírolvasó bemondók és a krónikákban megszólaló műsorvezetők beszélnek. Nem mindenki tudja, hogy a közszolgálati rádió állandó belső munkatársainak egy külön bizottság, a mikrofonbizottság előtt vizsgát kell tenniük. E bizottság munkáját a rádió nyelvi bizottságával együtt

kidolgozott norma segíti; ennek alapján mondhatjuk, hogy az említett rádiós szereplők beszéde, kiejtése – a hangképzéstől kezdve a mondatfonetikai eszközökig – mintául szolgálhat.

A köznyelvi kiejtés első része, a hangképzés, a beszédhangok kiejtése, a hangkapcsolatok szabályszerűségei hosszabb ideje és számos kézikönyvben ki van dolgozva; van kiejtési szótárunk; erősen hiányoltuk a folytatást, a mondat- és szövegfonetikát. Ha fölvetettük a szükségét, többnyire az a megfontolás állított a kidolgozás elé akadályt, hogy kiejtésünkben még mindig sok az ingadozás, több tekintetben sem tapasztalhatunk megállapodottságot.

Ez a helyzet, ezek az előzmények sarkalltak két nyelvész kutatót arra, hogy nekifogjanak a mondatfonetika kidolgozásának, s így született meg – más jellegű munkák miatt többször is hosszabb-rövidebb időre megszakított – huszonöt évi szorgalmas, fáradtságos munka eredményeképpen ez az alapvető mű, a mondatfonetika, kitekintéssel a szövegfonetikára. Készítői, *Elekfi László* és *Wacha Imre*, az MTA Nyelvtudományi Intézetének volt munkatársai.

Huszonöt év! Jóval több, mint amennyit Horatius egy újonnan megjelentetendő műtől megkívánt (*Nonum prematur in annum*). Miért? A terület óriási, irodalma szinte könyvtáryi, de a két szerző győzte, mert a köznyelvi kiejtéssel foglalkozó számos cikk, tanulmány az ő tolluk alól került ki; mert harmincvalahány éve részt vesznek a szép kiejtési Kazinczy-, a nyelvhasználati sátoraljaújhelyi versenyek bírálóbizottságainak munkájában; mert Wacha Imre évtizedeken át segítette a rádiósok nyelvi képzését, továbbképzését, tagja volt a mikrofonbizottságnak. Nem kis akadályt jelentett a könyv kiadásában, hogy évekig nem volt rá vállalkozó kiadó, félvén a piacon tapasztalható nehézségektől, ami a szakkönyvek kelendőségét illeti, mígnem *Szemenkár Mátyás kiadó* – mint máskor is – felajánlotta segítségét. Remélem, a szakembereknek és az iskoláknak (az alsó-, a közép- és a felsőfokú oktatási intézményeknek) és magának az életnek, a közönségnek az érdeklődése rácsúfol a félelemre.

„Dolgozatunk kézikönyv jellegű mű egyik fejezetének készült” – írják a szerzők az előszóban, majd valamivel lejjebb: „A mondatfonetikai eszközök használatának főleg a standardra, a z i g é n y e s k ö z n y e l v i n y e l v h a s z n á l a t r a vonatkozó szabályait, törvényszerűségeit próbáltuk összegyűjteni, főleg leíró, tanácsadó szándékkal.” (6. o.)

A könyv tartalmáról részletes tartalomjegyzék segítségével tájékozódhatunk. Fő fejezetei: a hangsúlyozás, a hanglejtés, a beszédritmus (melynek leírása szinte teljesen új a kiejtéssel foglalkozó szakirodalomban), az írásjelek és a kiejtés. Hasznos kiegészítés a sajátos alkalmazási területek: felolvasás, vers- és prózamondás, szövegejtés énekléskor, színpadi beszéd és előadó-művészet. Mint az alcím is utal rá, a tárgyalás szükségszerűen ki-kitér a szövegfonetikára (41, 200, 350–58 stb.), de ez a fejezet természetesen még kidolgozandó. Részletes a szakirodalmi jegyzék (411–37), és áttekintést kapunk a kötetben használt jelekről, jelölésekről (439–443).

Örülünk a könyv megjelenésének, köszöntjük a kiadót, mégis hangot kell adnunk egy alapvető hiányérzésünknek, hogy *nem kaptunk a példákhoz szemléltető hangzó anyagot*, CD formájában. Számos helyen, a sok példára figyelve nehéz követni a szerzők hangoztatását (pl. 120, 140, 216–24 stb.). Meg kell azonban jegyeznem, hogy a gyakorló és gyakorlott előadók a szerzők leírásai alapján, a többféle hanglejtésábrák és belső hallásuk segítségével eligazodhatnak. A hangzó anyag elkészítése sajnos még jó néhány évig hátráltatta volna a munka megjelenését.

A szerzők körültekintően számba vesznek minden témát, jelenséget tárgykörükön belül. A beszélt köznyelv áll elemzéseik, tárgyalásuk középpontjában, de kitérnek a társalgási stílus és a nyelvjárások sajátosságaira, finomságaira is (pl. 51, 225, 243). Szemléltetőanyaguk részben a köznyelvből, részben a szépirodalmi, tudományos és publicisztikai stílusrétegekből való. Sok szép irodalmi szöveget elemeznek; példatáruk igen gazdag: szerepelnek benne többek közt Tinódi, Ady, Arany, Babits, Dzsida, József Attila, Kossuth, Kosztolányi, Petőfi, Sánta Ferenc művei, nemegyszer a szövegmondás variációival.

Hasznosak *a kiejtési hibákra és a kiejtési babonákra* történő utalások. A hanglejtésbeli hibákat külön fejezet tárgyalja (213–27); meglepő, hogy ugyanilyen összegzés nem található a hang-

súlyt és a szünetet tárgyaló részek végén. E nyilvánvaló figyelmetlenséget, a töménytelen tapasztalati anyag számbavételét valamilyen módon, akár például kiegészítő tanulmányban (füzetben) pótolni kellene addig is, míg a teljes könyv második kiadása megjelenhet.

A könyvet tanulmányozva elcsodálkozhatunk, milyen sok kiejtési babona él iskoláinkban, az előadók és a közönség körében. Csak egy-két példa: vessző előtt fölemeljük a hangunkat, szünetet tartunk; a jelzős szerkezetben mindig a jelző hangsúlyos; a kijelentő mondat hanglejtése ereszkedő; az állítmány legyen hangsúlyos stb. E közkeletű nézetekkel szemben meg témájuk elvi, elméleti alapjaira támaszkodva a szerzők mindig a mondanivaló fontosságát hangsúlyozzák, a beszédbeli viszonyok figyelembevételét ajánlják, utalnak a szövegösszefüggésre, ebben a téma és a réma szerepére.

Az élő beszéd – a maga sokoldalú összefüggéseivel és összetettségével, a szituáció, az előismeretek meghatározó szerepével, a metakommunikáció gazdag eszközkészletével – az árnyalatoknak szinte végtelen gazdagságát állítja elő (és élénk). Már ez is körültekintésre inti az elemzőt, a leíró. De észre kell vennünk azt is, hogy *a szerzők elvi megfontolásból is kerülnek merev kiejtési szabályok előírását*; sokkal inkább a tanácsadás, a segítség jellemzi munkájukat, nem pedig a nyelv-művelés ellenzői, bírálói részéről gyakran hangoztatott előírás (preskripció). A példák elemzésében igen gyakran találkozunk variációkkal (40, 44–5, 85, 178–96, 256, 260–1, 285–88 stb.), a szerzők elfogadnak két-, háromféle megoldást is. (Itt van a reflexió a mai köznyelvi ingadozásokkal kapcsolatban.)

Ez a körültekintő, a finom kiejtési árnyalatokra is figyelő szakmai hozzáállás határozza meg a mű szerkezetét, előadásmódját, stílusát. Gyakoriak a grammatikai felkészültséget igénylő, de jól áttekinthető, pontos és gondos elemzések, amelyek megvilágítják a hangoztatás összetettségét (pl. 248–50, 254–55). Fontos és érdekes része a könyvnek, hogy különféle grammatikai eszközök (pl. utalószók) hogyan jelzik a mondatban a folytatást, a befejezést, illetve, hogy a mondatfonetikai eszközök miként fejezik ki a hallgatóhoz, illetve a beszéd tárgyához való viszonyt (350–58). De ugyanilyen gyakoriak a halmozásszerűen áradó részletek, a szerteágazó, közbevetésekkel (zárójellel, gondolatjelekkel) terhelt mondatok (25, 62, 151, 158–9, 310–14).

A könyvnek a jelenlegi felfogását látva, ismerve nehéz állást foglalni a sokféle részlet tekintetében: kellene? – nem kellene? De azt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a szerteágazó részleteket felvonultató (al)fejezetek előtt szükség lett volna bevezető összefoglalóra, áttekintésre, ahogy egy-két részlet előtt találkozunk is ilyennel (pl. 310). – Ugyanígy: a sok-sok utalás hasznos azok részére, akik csak egy-egy témában kívánnak tájékozódni, de nemegyszer soknak, feleslegesnek tűnnek a téma egészét áttekintő olvasónak.

Ezekkel a részletezésekkel elérkeztem a könyvnek talán legfőbb problematikájához, a műfajhoz. A kérdés: irdatlan nagy anyag, áradó tapasztalatok alapján álló *tudományos kézikönyv-e* – vagy: *nyelvhasználati tanácsadó*? Azaz: akadémiai vagy egyetemi mondatfonetika plusz kiejtési kézikönyv együtt? Most, előzetes feldolgozások hiányában a szerzők alighanem szükségesnek látták, hogy mindkettő legyen. Egyébként – felfogásom szerint – a tudománynak jelentős részben feladata a gyakorlat szolgálata, a gyakorlati segítségnek, tanácsadásnak pedig tudományos alapokra van szüksége. Persze ez így csupán általános megállapítás, mert a megoldást könyvünk esetében nem látom, de talán a szerzők maguk se tudták az alapvető kérdést eldönteni. Azt azonban tudom, hogy a szorgalmasan összehordott és feldolgozott anyag figyelembevétele nélkül ezután aligha lehet kiejtésről szólni, mert természetesen még számos további szakkönyv, tanulmány, cikk és tudomány-népszerűsítő munka elkészítésére lesz szükség.

Végül szólnom kell *a mű szaktudományi alapjairól*. Eddigi érintőleges megjegyzéseimből is kiderülhetett, hogy a könyv elméleti alapja az úgynevezett budapesti nyelvléíró iskola felfogása a nyelvről, a nyelvléírásról. Ez biztos, a kutatásban, a pedagógusképzésben és az iskolákban kipróbált, bevált alap, jó áttekintést ad a nyelv természetéről, szerkezetéről; nem olyan elvont, nehezen követhető, mint a generatív nyelvléírást követő műveknek a nyelvről, a nyelvléírásról vallott felfogása.

Természetesen ez a nyelvelméleti felfogás is változik, fejlődik; ezt a mozgást tükrözi például a legújabb egyetemi leíró nyelvtan is (Magyar grammatika. Szerk.: Keszler Borbála, 2000., Nemzeti Tankönyvkiadó). Ez a tankönyv nem ismer például névszói állítmányt (ez félreértés! [a szerk.]); nem ezt a nézetet tükrözi a mondatfonetika a 64., 359. oldalon, illetve mintha elfogadná a 67. oldalon. Ugyancsak szaktudományi kérdés, a nyelvlélektani irányzat felfogása, hogy a közlő a beszédben valamely, a tudatában élő globális tartalmat részekre bont. Ez a nézet erősen vitatható, sokan cáfolják is; mégis mintha ez jelenne meg a 334–5. és a 348. oldalon.

Befejezésül. Szeretnék – a szokástól eltérően – szubjektívabb lenni. Mikor Wacha Imrétől megkaptam a könyvet, azt mondtam neki, hogy ezzel Elekfi Lászlóval együtt beírták magukat a tudománytörténetbe. Hogy ezt miért és hogyan gondoltam, azt szándékoztam megírni ebben a szemlében. Azt kívánom a szerzőknek, legyen idejük és erejük a befejező rész, a szövegfonetika megírására.

Bencédy József